

Din Hizmetlerinde İLETİŞİM VE TEBLİĞ

EDİTÖR

Prof. Dr. Hasan Kâmil YILMAZ
Dr. Öğr. Üyesi Faruk KANGER

İstanbul, 2021

ENSAR NEŞRİYAT TİC. A.Ş.

© Eserin her türlü basım hakkı anlaşmalı olarak Ensar Neşriyat'a aittir.

ISBN: 978-625-8490-47-3

Sertifika No: 50201

Kitabın Adı

Din Hizmetlerinde
İletişim ve Tebliğ

Yayın Yönetmeni

Hüseyin KADER
Adem SAYDAN

Editör

Prof. Dr. Hasan Kâmil YILMAZ
Dr. Öğr. Üyesi Faruk KANGER

Kapak Tasarım

Halil YILMAZ

Baskı - Cilt

Matsis Matbaa Hizmetleri San. ve Tic. Ltd. Şti.
Tevfikbey Mah. Dr. Ali Demir Cad. No: 51 Sefaköy-İstanbul
Tel: 0212 624 21 11 pbx Faks: 0212 624 21 17
Sertifika No: 40421

Bu kitap İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Din Hizmetlerinde İletişim ve Tebliğ adlı Tezli ve Tezsiz Yüksek Lisans Programı Müfredatına uygun olarak hazırlanmıştır.

1. Basım

Aralık 2021 / 1.000 adet basılmıştır.

İletişim

Ensar Neşriyat Tic. A.Ş.
Düğmeciler Mah. Karasüleyman Tekke Sok. No: 7 Eyüpsultan / İstanbul
Tel: (0212) 491 19 03 - 04 Faks: (0212) 438 42 04
www.ensar nesriyat.com.tr siparis@ensar nesriyat.com.tr

DAVET VE TEBLİĞDE HZ. PEYGAMBER'İN ÖRNEKLİĞİ

Prof. Dr. Zekeriya Güler*

GİRİŞ

Her Peygamber'in kendi devrindeki kavim için davet ve tebliğ önderi olarak gönderildiği tarihi bir gerçektir. Son Peygamber'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) dava ve davetinin ise evrensel bir nitelik arz ettiği muhakkaktır. Nitekim şu üç âyet-i kerîme, Rasûl-i Ekrem'in bölgesel değil, evrensel bir risaletle gönderildiğinin açık delilidir: **"Bu Kur'an bana, hem sizi hem de ulaştığı herkesi onunla uyarmam için vahyedildi"**¹. **"De ki: "Ey insanlar! Gerçekten ben göklerin ve yerin sahibi olan Allah'ın hepinize gönderdiği elçisiyim (...)"**² ve **"Biz seni sadece müjdeleyici ve uyarıcı olarak bütün insanlara gönderdik; fakat insanların çoğu bunu anlamıyorlar"**³.

Esasen risaletin, bir davet ve tebliğ kurumu olduğunu söylemek mümkündür. Peygamberlerde bulunması vâcip olan sıfatların sıdk, emânet, fetânet ve ismet ile birlikte, tebliğ olduğu bilinen bir husustur. Zira *davet* ve *tebliğ*, dinin her kesime ulaştırılmasında ve anlatımında birer anahtar kavramdır. İlk nâzil olan âyetlerin "oku ve davet et" anlamında *ikra* diye başlaması ve uyarının (inzâr) "ulaştığı herkesi (*ve men belağa*)" kapsamı, *davet* ve *tebliğ*in öncelikli bir görev ve sorumluluk alanı olduğunu gösterir. Biri diğerini çağrıştıran bu iki kavramın aynı anlama gelip gelmediği tartışma konusudur. Genellikle *davet*in, "İnsanları İslâm dinini benimsemeye çağırma", *tebliğ*in ise "dini insanlara ulaştırmak, onun hakkında doğru ve gerçek bilgi sahibi olmalarını sağlama, akıl ve idraklerine sunarak

* İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Hadis ABD.

1 el-En'âm 6/19.

2 el-A'râf 7/158.

3 Sebe' 18.

onların Müslüman olmaları için gayret gösterme” anlamında *ümme-i da’vete*, yani İslâm’ı henüz benimsememiş kimselere yönelik olarak kullanıldığı görülür.

Bilindiği gibi Hz. Peygamber’in yaşadığı asr-ı saadette, ilahi vahyin kendilerine kusursuz, yalın ve açık olarak (*el-belâğu’l-mübîn*) tebliğ edildiği hitap kitlesi; müşrikler, Yahudiler, Hristiyanlar, iman etmiş olan Müslümanlar (sahâbîler) ve münafıklardan oluşuyordu. Bu çerçevede Kur’an vahyinin iner inmez olduğu gibi tebliğ görev ve sorumluluğunun hayatta iken Hz. Peygamber’e özgü olduğu, bilahare Kitap ve Sünnet’in tebliğatının ise onun vârisi olan âlimler tarafından devralındığı anlaşılır. Peygamber (s.a) hayatta iken sahâbîlerin İslâm’a çağırma ve onu tanıtmaya faaliyeti de “davet” kavramı ile ifade edilir. Demek oluyor ki, *tebliğ* kavramı, Hz. Peygamber’in vefatından sonra anlam genişlemesine uğrayarak *da-vet* kavramını çağırıştırır hale gelmiştir. Bu durumda *davet* kavramı, “Müminleri dinî görevlerini yerine getirmeye çağırma” ve *emir bi’l-ma’rûf nehiy ani’l-münker* anlamında *ümme-i icâbete*, yani Müslümanlara yönelik olarak da kullanılmış olur.

“İçinizden hayra çağıran, iyiliği emredip kötülüğü meneden bir topluluk (topluma önderlik edecek olan grup) bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir”⁴ âyeti gereği, farz-ı kifâye olan *emir bi’l-ma’rûf nehiy ani’l-münker* ilkesi, bilhassa itidal çizgisinin yitirilip savrulmaların yaşandığı, kabahat ve günahların açıkça işlendiği toplumlarda işlerlik kazanmalıdır. Bazı fıkıh kitaplarında “emir bi’l-ma’rûf ümerâ (devlet ricâli) el ile, ulemâ dil ile, avâm-ı nâs ise kalp ile yapar” diye bir fetva vardır. Şüphesiz ihtiyaç halinde, özellikle bir fitne tehlikesi ve kargaşa endişesi karşısında bu hiyerarşi göz önünde bulundurulmalıdır. Ancak her Müslüman, *davet* ve *irşat* anlamında *emir bi’l-ma’rûf nehiy ani’l-münker* ilkesini kutlu bir görev olarak görmeli, bilgi ve tecrübesi nispetinde sorumluluğun farkında olmalı, akl-ı selimin kabul etmediği ve şer’-i şerifin onaylamadığı söz, fiil ve davranışlar karşısında rahatsızlık duymalı ve gücünün yetmesi halinde düzeltilmelidir. Böyle bir ortamda mümin, özellikle büyük günah ve kötülükleri sergileyenlere karşı içten öfke duymalı, duruşuyla tavrı almalı ve hoş olmayan şeyleri hoşgörü ile karşılamamalı, böylelikle toplumda kötülüklerle ve çirkinliklerle veda, iyiliklere ve güzelliklere dönme kararlılığı yaşanmalıdır. Zira bu gelişmenin yaşanması durumunda, şu ilahî vaadin gerçekleşeceğinde kuşku yoktur: **“O (peygamberlerin gönderildiği) ülkelerin halkı iman etseler ve sorumluluklarının farkına vararak günah ve kötülüklerden sakınsalardı, elbette onların üstüne gökten ve yerden nice bereket kapıları açardık”⁵**

4 Âl-i İmrân 3/104. Ayrıca bkz. el-Hacc 22/41, Âl-i İmrân 3/110, et-Tevbe 9/67, 71, 112.

5 el-Â’raf 7/96.

Burada “doğru yolu gösterme” mânasında eş anlamlı olarak kullanılan *hidâyet* ve *irşat* terimlerine de işaret edilmelidir. Bir fiil olarak *hidâyet* genellikle Allah’a isnat edilirken, *irşat* kula da isnat edilir. Şu ayette her iki kelimenin kullanıldığı görülür: “Allah kime hidayet ederse işte o doğruyu bulmuştur; kimi de hidayetten mahrum ederse artık onu doğruya yöneltecek bir rehber bulamazsın”.⁶

Ayrıca *tevfik* ile *irşat* arasında anlam yakınlığı vardır. Zira *tevfik*, “Allah’ın, kulunun fiilini kendi sevdiği ve razı olduğu şeye muvafık kılması” diye tarif edilir. Bu anlamda *tevfik*, sadece müminler için söz konusu olurken, *irşat* kâfirlere yönelik olarak da kullanılır.

Meşhur tefsir âlimi ve ahlak felsefecisi Râgıb el-İsfahânî’nin işaret ettiği üzere, şu üç âyet-i kerîme insanın varoluş sebebinin ve yaratılış hikmetinin ne olduğu meselesine ışık tutar: İman ve ibadet⁷, yeryüzünün imar ve ıslahı⁸, âdil yönetim tarzı⁹ olduğu görülür. Şüphesiz bu unsurların bir hedef olarak gerçekleşmesi, “İşte bu benim yolumdur. Ben, basiretle (ne yaptığımı bilerek, sağlam ve kesin bilgiye dayalı olarak) Allah’a çağırıyorum; ben ve bana uyanlar (bunu yapıyoruz)”¹⁰ diyen Hz. Peygamber’in davet ve tebliğde örnekliliği konusunun, ilgili âyet, hadis, sünnet ve siyer ışığında ele alınıp iyi anlaşılmasına bağlıdır.

1. HZ. PEYGAMBER’İN ÖRNEKLİLİĞİ

Hiz. Peygamber’in Örnekliliği ifadesi, özellikle şu âyete işaret eder: “Hakikat şu ki, Rasûlullah’ta sizin için, Allah’a ve âhiret gününe kavuşmayı uman ve Allah’ı çok zikredenler için güzel bir örnek vardır”.¹¹ Aynı surede ardından gelen “aydınlatıcı bir ışık (sirâc-ı münîr)” meâlindeki âyet de risalet misyonuna uygun bir hayat tarzı gereği onun “filî temsil” niteliğini açıklar.

Hiz. Peygamber, Kur’an vahyini Allah Teâlâ’dan alan, onu ümmetine ulaştıran (mübelliğ), açıklayan (mübeyyin-müfessir), öğreten ve eğiten (muallim-mürebbi) son elçi, insanlık için rahmet, en büyük örnek modeldir. “Güzel bir örnek” diye meâli verilen *üsve-i hasene* terkindeki *üsve*, ilan edilen model anlamına gelir. *Üsve* kökünden gelen *teessî*, Hiz. Peygamber’in şahsına özel bazı hükümler istisna edilirse, onun fiil, hareket ve davranışlarını; sebep, hikmet ve maksatlarını

6 el-Kehf 17.

7 ez-Zâriyât 51/56.

8 Hûd 11/61.

9 el-A’râf 7/128-129.

10 Yûsuf 12/108.

11 el-Ahzâb 33/21.

bilerek tatbik etmek, onu örnek ve rehber edinmek demektir. *Kudve* kökünden gelen *iktidâ* kelimesi de aynı mânada (iktedâ bihî ya'nî feale misle fi'lihî teessiyen) kullanılır. *İktidâ* kelimesinin Kur'an-ı Kerîm'de¹² hem olumlu hem de olumsuz anlamda kullanıldığı görülür.

Hiz. Âişe ile Sa'd b. Hişâm arasında geçen konuşma, bu açıdan ibretâmizdir. Sa'd b. Hişâm diyor ki: "*Ben Âişe'ye (r.a) gelerek şöyle dedim:*

- *Müminlerin annesi! Bana Rasûlullah'ın (s.a) ahlâkını anlat. Âişe (r.a):*

- *Onun ahlâkı Kur'an idi. Sen Kur'an'da "Elbette sen muazzam bir ahlak ve mükemmel bir gelenek üzeresin"*¹³ âyetini okumuyor musun? diye sordu. Ben:

- *(Evet, okuyorum), Ben bekâr yaşamak istiyorum, dedim. Bunun üzerine o bana şöyle dedi:*

- *Öyle yapma! "Hakikat şu ki, Rasûlullah'ta sizin için güzel bir örnek vardır" âyetini sen okumuyor musun? Rasûlullah (s.a.v.), evlenmiş ve çocukları da olmuştur".*

Hadis ve fıkıh âlimi Tahâvî (v. 321/933), Hiz. Âişe'nin "*Rasûlullah'ın ahlâkı Kur'an idi*" sözünün "Kur'an'ın emrettiği şeye ittiba ve nehyettiği şeyi de terk etmek" diye açıklar. Gerçekten de Hiz. Peygamber'e itaat ve ittiba, açık ve kesin bir emirdir. Bu hakikati beyan eden pek çok Kur'an âyeti vardır. Her şeyden önce Hiz. Peygamber'e itaat, Allah'a itaat demektir. Nitekim Yüce Rabbimiz şöyle buyurur:

"Biz her peygamberi, Allah'ın izniyle ancak kendisine itaat edilmesi için gönderdik".¹⁴

"Rasûlullah'a itaat eden Allah'a itaat etmiş olur, yüz çevirenlere gelince seni onlara bekçi olarak göndermedik".¹⁵

"Allah ve Rasûlü bir işe hüküm verdiği zaman, mümin bir erkek ve mümin bir kadının artık o işi kendi isteklerine göre seçme hakkı yoktur. Kim Allah ve Rasûlü'ne isyan ederse, apaçık bir sapıklığa düşmüş olur".¹⁶

İmam Buhârî (v. 256/870), "Rasûlullah'ın sünnetlerine iktida ve Allah Teâlâ'nın **'Bizi müttakilere önder yap!'** sözü" başlığı altında şu hadisi zikreder: "*Ayak direyenler hâriç ümmetimin hepsi cennete girer. Dediler ki, Yâ Rasûlallah, kimler direnir? Peygamber (s.a): Bana itaat edenler cennete girer, bana is-*

¹² el-En'âm 6/90, ez-Zuhruf 43/23.

¹³ el-Kalem 68/4.

¹⁴ en-Nisâ 4/64.

¹⁵ en-Nisâ 4/80.

¹⁶ el-Ahzâb 33/36.

yan edenler de ayak direyenlerdir".¹⁷ Aynı yerde onun, **"Bizi müttakilere önder yap!"**¹⁸ âyetinde geçen *imâm* (önder) kelimesini *"İmamlar ki, bizden öncekilere biz uyalım, bizden sonrakiler de bize uysun!"* diye nakledip yorumladığı ve ardından Basralı hadis âlimi İbn Avn'ın (v. 151/768) şu sözüne yer verdiği görülür:

"Üç şey vardır ki, ben onları hem kendim hem de kardeşlerim için istiyorum: "Sünneti öğrenmeleri (teallüm), onu soruşturup mesele edinmeleri, Kur'an'ı anlama çabaları (tefehüm), onu soruşturup araştırmaları, insanları yalnız hayır ile baş başa bırakmaları / onları hayır olana davet etmeleri".

Aynı bab başlığı altında Buhârî, Ebû Mûsâ'nın Peygamber'den (s.a) rivâyet ettiği şu hadise de yer verir:

"Benim ve Allah'ın beni kendisiyle gönderdiği şeyin (İslâm, Kur'an) durumu, bir topluluğa gelip şöyle diyen bir adamın durumuna benzer: Ey kavmim, gerçekten ben (üzerinize gelmekte olan) düşman ordusunu bizzat gözlerimle gördüm. Ben, apaçık (sade, çıplak) uyarıcıyım (en-nezîr el-uryân). Hemen başınızın çaresine bakın! Bunun üzerine, kavminden bir grup ona itaat ederek yavaşça (teenni ve sekinetle) akşamdan yola çıkıp hareket ettiler ve kurtuldular. Onlardan bir grup da o adamı yalanlayıp yerlerinde sabahladılar. Derken ordu onlara baskın yaptı, hepsini helak etti ve köklerini kazıdı. İşte, bana itaat eden ve benim getirdiklerime ittiba edenlerle, bana isyan eden ve benim getirdiğim hakkı yalanlayanların durumu böyledir".¹⁹

Bu âyet ve hadislerde geçen *ittibâ*, Hz. Peygamber'e bilinçli olarak uymak, delil ve rehber edinerek onun izinden gitmek demektir. Ayrıca şu âyet, *sevgi* ile *ittiba* arasında sıkı bir ilişki bulunduğunu gösterir: **"De ki; Eğer Allah'ı seviyorsanız bana tabi olun ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın"**²⁰. Bu âyet üzerine Alî el-Kârî'nin (v. 1014/1605) şu açıklaması, *sevgi* ile *ittiba* arasındaki ilişkiyi göstermesi bakımından önemlidir: *"Sevgi, ittiba ölçüsündedir. Nitekim ittiba da sevgi ölçüsündedir (el-mehabbetü alâ kadri'l-mütâbea kemâ enne'l-mütâbea alâ kadri'l-mehabbe)".* Bu demektir ki, Allah'ı sevmenin ve O'na itaatin gerçeklik kazanması, O'nun elçisine tabi olmaya bağlıdır. Aksi halde *sevgi* ve *ittiba*, kuru bir iddiadan ibaret kalır.

Esasen gönderildiği risalet misyonu, yaşadığı hayat tarzı, uygulama ve pratikleriyle Hz. Peygamber, "kelâm (söz)" olan Kur'an'ın, bireysel ve toplumsal hayata intikalini temsil eder. Zira Rahmet Elçisi, son ilâhî vahyin amel ve ahlâka dö-

17 Buhârî, "İ'tisâm", 2; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II/361.

18 el-Furkân 25/74.

19 Buhârî, "İ'tisâm", 2, "Rikâk", 26; Müslim, "Fezâil", 16.

20 Âl-i İmrân 3/31.

nüştürmüş halidir. Kur'an'ın nebevî yorumu ve pratiği demek olan *sünnet* ve *hadis*, bu açıdan bireysel ve toplumsal ahlakın teorik-pratik zeminine tekabül eder. Hadis, Rasûlullah'ın (s.a) sözü, fiili, takriri, yaratılışı veya ahlâkı ile ilgili intikal eden her türlü bilgi demektir. Sünnet ise hadislerde ifadesini bulan nebevî yöntem, Peygamber (s.a) tarafından tabiat haline getirilen hayat tarzı ve yol haritası demektir.

Şu âyet, Rasûl-i Ekrem'in davet odaklı beş nitelik ve konumuna işaret eder: **“Ey Peygamber! Biz seni bir tanık ve temsilci, müjdeci ve uyarıcı, Allah'ın izniyle O'na çağırان bir davetçi ve aydınlatıcı bir kandil konumunda gönderdik”**²¹. Rahmet Elçisi'nin, “tanık ve temsilci (şâhid), müjdeci ve uyarıcı (mübeşşir ve nezîr), davetçi (dâî) ve etrafını aydınlatan bir ışıık (sirâc-ı münîr)” gibi söz konusu âyette sıralanan bu beş örnek niteliği, önder konumu ve işlevsel durumu, kuşkusuz onun gönderildiği risâlet misyonunun gereklerini ve yöntemlerini hatırlatır. Ayrıca bu âyet, **“Sen apaçık bir hakikat üzerindesin”**²² ve **“Hiç şüphe yok ki sen doğru yolu, göklerin ve yerin yegâne sahibi olan Allah'ın yolunu göstermektedir”**²³ hitabına mazhar olan Rahmet Elçisi'nin, Allah'a ve O'nun murad ettiği yöne insanları davet işlevini özellikle hissettirir.

Bir Davetçi Olarak Hz. Peygamber'in Nitelikleri başlığı altında, önce söz konusu niteliklerin gerektirdiği inanç, amel ve ahlâk merkezli kişisel pratikleri ve sosyal tezahürleri, sonra da *Hız. Peygamber'in Davet ve Tebliğ Yöntemleri* maddelelerinde ele alınacaktır.

2. BİR DAVETÇİ OLARAK HZ. PEYGAMBER'İN NİTELİKLERİ

Bu başlık altında *Sabır, Azim ve Gayret, İstikamet, Şefkat ve Merhamet, Af ve Müsamaha, Tevazu, Dua ve Niyaz, Fesahat ve Belagat* gibi Hız. Peygamber'in üstün nitelikleri, bunların bireysel ve toplumsal gerekleri üzerinde durulacaktır.

2.1. Sabır, Azim ve Gayret

Müşriklerin inkârları ve düşmanca tavırları yüzünden çok üzülen Rasûlullah'ın (s.a) şu âyetle ilahî destek alıp teselli edildiği görülür: **“İman etmiyorlar diye neredeyse kendini helâk edeceksin. Biz istesek onlara gökten bir mucize indiririz de derhal ona boyun eğler”**²⁴. Bu uyarı ve teselli ile birlikte Rasûlullah'ın (s.a), davet ve tebliğ yolunda kendisine hoyratça tepki gösteren müşriklerle beddua etmesi istendiği en zor ve sıkıntılı zamanlarında dahi *“Ben lânet edici*

21 el-Ahzâb 33/45-46.

22 en-Neml 27/79.

23 eş-Şûrâ 42/52-53.

24 eş-Şuarâ 26/3-4.

değil, davet edici ve rahmet dileyici olarak görevlendirildim” ve “Benim Allah yolunda çektiğim eziyeti hiç kimse çekmedi” diyerek nasıl bir sabır, azim ve gayret gösterip eza ve cefaya katlandığını biliyoruz.

Rasûlullah’ın (s.a), bizzat yakınlarını “Kendinizi cehennemden kurtarın” diye uyarıp irşat ettiği, şirk ve dalalet içinde olanları tevhid ve amel-i sâlihe çağırdığını da görüyoruz. Nitekim “**En yakın hısım ve akrabamı uyar!**” âyeti nâzil olduğunda Rasûlullah (s.a) ayağa kalkarak şöyle buyurdu: “*Ey Kureyş topluluğu, kendinizi (suç ve günahlardan koruyarak) Allah’tan satın alın. Ben Allah’tan (O’nun azabından kurtarmak için) size hiç fayda sağlayamam! Abdümenâf oğulları, Allah’tan size hiç fayda sağlayamam! Abdülmuttalip oğlu Abbâs, Allah’tan sana hiç fayda sağlayamam! Rasûlullah’ın halası Safiyye, Allah’tan sana hiç fayda sağlayamam! Ve Muhammed’in kızı Fâtıma, benden dilediğini iste. Fakat sana da hiç fayda sağlayamam*”²⁵.

Yüce Kur’an, başta davet ve irşat olmak üzere görev ve sorumlulukların yerine getirilmesi sırasında ortaya çıkan zorlukların aşılabilmesi için sabır, namaz ve dua ile Allah’tan yardım istenmesi gerektiğini öğretir:

“Sabır ve namazla Allah’tan yardım isteyin. Şüphesiz bunlar, Allah’a huşû ile boyun eğenlerden başkasına ağır gelir”²⁶ ve “Ey iman edenler! Sabır ve namazla yardım dileyin. Şüphesiz Allah sabredenlerin yanındadır”²⁷.

“(Lokmân) Yavrucuğum (dedi), namazını özenle kıl, iyi olanı emret, kötü olana karşı koy, başına gelene sabret. İşte bunlar, azim ve kararlılık gerektiren işlerdendir”²⁸.

İşte bu “azim ve kararlılık” gereği Rasûl-i Ekrem’in, davet ve tebliğ uğrunda her hâlûkârda fırsat ve şartları değerlendirdiği görülür. Nitekim hizmetkârı Enes b. Mâlik (r.a) şöyle anlatır: (Adının Abdülkuddûs olduğu belirtilen) Yahudi bir delikanlı, (beşerî-ahlâkî münasebetlerine hayran olup câzibe alanına girdiğinden) Peygamber’e hizmet ederdi. Derken bir gün hastalandı. Peygamber (s.a) ziyaretine gitti, başucuna oturdu ve “Müslüman ol!” diyerek onu İslâm’a davet etti. O, yanındaki babasına baktı. Babası, “Ebu’l-Kâsım’a itaat et (yavrum)!” dedi. O da hemen Müslüman oldu. Nihayet Peygamber (s.a), “Onu ateşten kurtaran Allah’a hamdolsun!” diyerek oradan ayrıldı.²⁹

Sabır, azim ve gayrete dair şu hadislerin bilinmesinde de fayda vardır:

25 Buhârî, “Vasâyâ”, 11, “Tefsir” (sûre 26), 2; Müslim, “İmân”, 351; Nesâî, “Vasâyâ”, 6; Dârimî, “Rikâk”, 23.

26 el-Bakara 2/45.

27 el-Bakara 2/153.

28 Lokmân 31/17.

29 Buhârî, “Cenâiz”, 79; Ebû Dâvud, “Cenâiz”, 5; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III/175.

“Sizden önceki nesillerde öyleleri vardı ki, kişi yakalanıp daha önce hazırlanan çukura getirilerek bir testere ile başının ortasından ikiye bölünüyordu. Bazısı vardı, demir taraklarla taranıyor, bedeninde sadece et ve kemik kalıyordu. Bu yapılanlar onları dinlerinden çevirmiyordu. Vallahi bu iş tamamlanacaktır. Öyle ki, kişi Allah’tan başka kimseden korkmadan ve koyununu kurt kapması dışında bir endişe taşımadan San’a’dan Hadramut’a yolculuk yapacaktır. Lakin siz acele ediyorsunuz”.³⁰

“Ey insanlar! Düşmanla karşılaşmayı temenni etmeyin. Allah’tan afiyet (ruh ve beden sağlığı) isteyin. Fakat onlarla karşılaştığınız zaman da zorluklara karşı direnme gücü göstererek sabredin. Bilin ki cennet kılıçların gölgeleri altındadır”³¹ ve “Siz savaşın ne getireceğini kestiremezsiniz”³².

“İnsanların arasına girip onların eziyetlerine katlanan mümin, onlarla bir arada bulunmayan ve eziyetlerine tahammül etmeyen müminden daha hayırlıdır”³³.

2.2. İstikamet

“Senin yanında hak yola dönenlerle birlikte, sana buyurulduğu gibi dosdoğru ol!”³⁴ emri, Hz. Peygamber, ashâbı ve onları takip eden İslâm âlimlerinin ağır bir sorumluluk olarak gördükleri *istikamet*in önemini beyan eder. Bu demektir ki, “tevhit + istikâmet = İslâm” formülü, davetçinin fiilî temsil olarak anlattıklarını yaşayarak örnek olması, muhataplar üzerinde oldukça etkili bir yöntemdir. Rasûl-i Ekrem’in sahip olduğu “Etrafını aydınlatan bir ışık” niteliğinin hikmeti de burada aranmalıdır. Nitekim şu hadis bu gerçeği ifade eder: “Etrafına hayırlı olanı öğretilip kendisini unutan âlim, etrafını aydınlatıp kendisini yakıp bitiren mum gibidir”³⁵. Ayrıca kadim bir tecrübe olarak Hz. Lokman’ın, “Sende gördüğümüz ahlâk ve fazilete seni yükselten ne olmuştur?” suâline verdiği şu cevap da ibretâmizdir: “Doğru sözlü olmak, emaneti yerine getirmek (güven vermek) ve beni ilgilendirmeyen şeyleri terketmek (sıdku’l-hadîsi ve edâü’l-emâneti ve terkü mâ lâ ya’nîni)”³⁶. Ziyâ Paşa’nın “Âyinesi iştir kişinin, lâfa bakılmaz” sözü, bu açıdan oldukça anlamlıdır.

Hadis ve fıkıh âlimi Nevevî’ye (v. 676/1277) göre, “Din samimiyettir; ilkeli ve tutarlı duruştur” meâlindeki hadiste geçen “Allah için samimiyet (nasihat)”

30 Buhârî, “İkrâh”, I; Ebû-Dâvud, “Cihâd”, 107; Nesâî, “Zinet”, 98.

31 Müslim, “Cihâd”, 20.

32 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II/400.

33 Tirmizî, “Şifâtü’l-kıyâme”, 55; İbn Mâce, “Fiten”, 23.

34 Hûd 11/112.

35 Taberânî, *el-Mu’cemu’l-kebîr*, II, 165.

36 Mâlik, “Kelâm”, 7.

tabiri, sahih bir tevhid inancına sahip olup Allah'a ihlâsla kulluk etmeyi ve her türlü fenalıktan kaçınmayı, bu hususta kişinin öncelikle kendi kendini denetlemesi gerektiğini, "Allah'ın kitabı için samimiyet", Kur'an'ın Allah kelâmı olduğunu tasdik edip emirlerini uygulamayı, insanları buna davet etmeyi, "Rasûlullah için samimiyet", nübüvvet ve risaletine inanıp onun emir ve yasaklarına uymayı, "yöneticiler için samimiyet" hak yolda olanlara itaat edip destek vermeyi, gerektiğinde onlara hatalarını göstermeyi, öğüt ve uyarıda bulunmayı, iyiliğe çağırmayı, "bütün Müslümanlar için samimiyet" ise din ve dünya ile ilgili konularda onları hayırlı ve faydalı işlere yöneltmeyi, dinleriyle ilgili bilmedikleri konularda onları eğitmeyi, onlara iyiliği emredip kötülükten alıkoymayı ifade etmektedir.

"Kendisine güvenilen, sözünde duran, başkalarından korkmayan kimse" anlamındaki emîn (çoğulu: ümenâ) kelimesinin, hadis metinlerinde âlimler, dini iyi anlayanlar, şehidler ve müezzinler için kullanıldığı görülür.³⁷ Bilindiği gibi, Mekkeli müşriklerin risalet öncesinde dahi Rasûl-i Ekrem'i güven veren (el-emîn) bir şahsiyet olarak tanıdıkları tarihî bir vâkıdır. Hz. Hatice, ilk vahyin ardından hissettiği korku üzerine Rasûl-i Ekrem'i şu sözlerle teselli etmişti: "Korkma! Yemin ederim ki, Allah hiçbir zaman seni mahcup etmez. Zira sen akrabalık bağlarını gözetirsin, dosdoğru konuşursun, işini görmekten âciz olanların işlerini görürsün, fakire yardım eder, misafiri ağırlarsın, hak yolunda ortaya çıkan meselelerde halka yardım edersin"³⁸. Bizzat Rasûl-i Ekrem, "Ben daha önce yıllarca aranızda bulundum. Hâlâ düşünmüyor musunuz?"³⁹ diyerek davet ve tebliğine karşı çıkan müşrikleri uyarak onları düşünmeye sevk etmişti.

Bu itibarla davetçi, nezih bir geçmişe sahip olmalı, "Güven duyulmayan kimsenin imanı yoktur. Ahdine sadakat göstermeyen kimsenin dini yoktur"⁴⁰ ve "Namaz kılmak, zekât vermek ve her Müslümana samimi davranmak üzere biat ettim" hadisleri gereği istikamet üzere olmalıdır. Zira istikamet ve sadakat oranında güven ahlakına sahip olunabilir.

Öte yandan davetçi, sûret (zâhir) ve sîret (bâtın) bütünlüğünü gözeterek davasını iyi temsil etmelidir. O, Rasûl-i Ekrem'in yoluna baş koyan, adalet ve merhamet timsali olan Halife Ömer'in şu uygulamasından kendine düşen payı almalıdır:

Ömer b. el-Hattâb (r.a), tereyağı ile ekmek yerken bedevi bir adamı sofrasına davet etti. Adam ekmeğini tabağın dibindeki yağa sürüp (iştahla) yemeye başladı. Hz. Ömer, "Sen katığı olmayan birine benziyorsun" deyince, adam "Vallâhi şu zamandan

37 Mesela bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV/200; Buhârî, "İ'tisâm", 28; Ebu Dâvud, "Salât", 32.

38 Buhârî, "Bed'ü'l-vahy", 3; Müslim, "İman", 252.

39 Yûnus 10/16.

40 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III/135, 154.

beri tereyağı yemedim ve onun yenildiğini de görmedim” diye cevap verdi. Bunun üzerine Hz. Ömer, *“Halk eski refah ve bolluk günlerine kavuşuncaya kadar tereyağı yemeyeceğim”* dedi.⁴¹

2.3. Şefkat ve Merhamet

Şefkat ve merhamet konusunda Yüce Kur'an'ın beyanı açıktır: **“Muhammed Allah'ın Elçisi'dir. Beraberinde olanlar da bütün inkârcılara karşı çetin ve kararlı, birbirlerine karşı şefkat ve merhamet doludurlar”**.⁴²

Şu âyet de merhamet-i ilâhiyyeyi celbeden unsurun, namaz ve zekâtın ardından Hz. Peygamber'e itaat olduğu gerçeğini vurgular: **“Namazı kılın, zekâtı verin, Peygamber'e itaat edin ki, merhamet göresiniz”**.⁴³

Yüce Rabbimiz tarafından **“muazzam bir ahlak ve mükemmel bir gelenek sahibi”**⁴⁴ ve **“müminlerin sıkıntıya düşmelerinden sonsuz ıstırap duyan, onlara karşı şefkat ve merhamet dolu”**⁴⁵ diye tanıtılan Rahmet Peygamberi, mevkii, görev ve sorumluluk alanı ne olursa olsun insanın azarlanmasına ve aşağılanmasına hiçbir zaman gönlü razı olmamış, ona gösterilmesi gereken şefkat ve merhamet yollarını öğretmiş, özellikle de yardıma muhtaç çalışanın destek verilmesini önemsemiştir: *“Köleler, Allah'ın sizin eliniz ve kudretiniz altına koyduğu kardeşlerinizdir. Onlara yediğinizden yediriniz, giydiğinizden giydiriniz. Üstesinden gelebilecekleri yükü onlara yükleyiniz. Şayet ağır ve zahmetli iş yükleyecek olursanız onlara yardım ediniz!”*.⁴⁶

Esasen “Allah'ın emrine saygı, yaratıklarına sevgi ve şefkat (et-ta'zîmu li emrillâh ve ş-şefekatü alâ halkillâh)” ilkesi gereği şefkat ve merhamet, nebevî-insanî yüksek bir haslettir. Merhamet, insanlarla sınırlı olmayıp bütün canlı varlıkları kapsar. Kaynaklarda toplumun sadece insan sınıfı değil, hayvanların dövülmesi, aç ve susuz bırakılması, güçlerini aşacak şekilde çalıştırılması halinde bunun suç teşkil edeceği ve sorumlulara cezâi müeyyide uygulanacağı belirtilir. Bu bilincin derin bir yansıması, şu hikmetli sözde ifadesini bulur: *“Dağ başlarına buğday serpiniz ki, Müslümanların diyarında bir kuş açlıktan öldü denilmesin!”*.

Sultan I. Abdülhamîd'in (v. 1203/1789), hadis âlimi Muhammed Murtazâ Zebîdî'den (v. 1205/1791) aldığı hadis icazetinde şefkat ve merhamete dair şu *mü-selsel hadis*in yer alması manidar bulunmalıdır: *“Merhametli olanlara Rahmân da*

41 Mâlik, “Sıfatü'n-Nebî”, 10.

42 el-Fetih 48/29.

43 en-Nûr 24/56.

44 el-Kalem 68/4.

45 et-Tevbe 9/128.

46 Buhârî, “İmân” 22; Müslim, “Eymân”, 40.

*merhamet eder. Yerde olanlara merhametli olun ki, gökte olanlar da size merhamet etsinler”.*⁴⁷

Şu hadisler de şefkat ve merhamet ahlâkının ne denli önemsenip tahkim edilmesi gerektiğini göstermesi açısından önemlidir:

*“Müminler, birbirlerini sevmeye, birbirlerine merhamet ve şefkat göstermede, tıpkı bir organı rahatsızlandığında diğer organları da sancı ve uykusuzlukla bu acıyı paylaşan bir bedene benzer”.*⁴⁸

*“Ehl-i cennet üçtür: Âdil, sadaka-zekât veren (yardım elini uzatan) ve başarılı bir yönetici, bütün yakınlarına ve Müslümanlara karşı merhametli ve ince kalpli kimse, iffet ve namusuna düşkün, bakmakla yükümlü ve sorumlu olduğu kimseler olmakla birlikte istemekten çekinen (malî konularda iffetli duruş sergileyip başkasına yük olmayan) kişi”.*⁴⁹

*“Büyüklerimize hürmette bulunmayan, küçüklerimize merhamet etmeyen ve âlimlerimizin değerini bilmeyen kimse, benim ümmetimden değildir”.*⁵⁰

2.4. Af ve Müsamaha

Yüce Kur'an, işlerini güzel yapan ve cenneti hak eden takva sahiplerinin cömert, öfkesini kontrol altında tutan ve insanları affeden kullar olduklarını beyan eder: **“Rabbinizin mağfiretine mazhar olmak ve takva sahipleri için hazırlanmış olup gökler ve yer kadar geniş olan cennete girmek için yarışın! Onlar bollukta da darlıkta da Allah yolunda harcarlar, öfkelerini yenerler, insanları affederler. Allah işini güzel yapanları sever”.**⁵¹

Rasûl-i Ekrem de affedici ve müsamahakâr olan kulun itibarının yükseleceğini haber verir: *“Aftan dolayı Allah bir kulun ancak izzet ve şerefini artırır”.*⁵² Hz. Ömer'in anlattığı şu olay, Rahmet Elçisi'nin üstün ahlâkı ve siyaset tarzı yanında, af ve müsamaha konusunda örnekliğini ve önderliğini göstermesi bakımından son derece câlib-i dikkattir:

Hz. Peygamber, Mekke'nin fethinden sonra Kâbe'de namazdan sonra toplanan Kureyşli müşrik muhataplara sordu: “Şimdi benden ne yapmamı bekliyorsunuz (hakkınızda benim ne yapacağımı tahmin edersiniz?)”. Onlar mahcup bir halde, “Sen asil bir babanın oğlu asil bir şahsiyetsin” dediler. Bunun üzerine Pey-

47 Ebû Dâvud, “Edeb”, 66; Tirmizî, “Birr”, 16.

48 Buhârî, “Edeb”, 27.

49 Müslim, “Cennet”, 63; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II/425, IV/162, 266.

50 Tirmizî, “Birr”, 73; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V/323.

51 Âl-i İmrân 3/133-134.

52 Müslim, “Birr”, 69; Tirmizî, “Birr”, 82; Dârimî, “Zekât”, 34; Mâlik, “Sadaka”, 12; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II/386.

gamber (s.a) şöyle buyurdu: "Benim halimle sizin haliniz, Yûsuf ile kardeşlerinin hali gibidir. Ben de sizlere Yûsuf'un kardeşlerine dediği gibi diyorum: Bugün sizin için bir kınama yoktur. Allah, sizi affetsin. O, merhamet edenlerin en merhametlisidir. Haydi dağılın, bugün hepiniz serbestsiniz".

2.5. Tevazu

Yüce Kur'an, Hz. Lokman'ın konuya dair oğluna verdiği öğütleri şöyle kısaca eder: **"Küçümseyerek insanlardan yüzünü çevirme ve yeryüzünde böbürlenerek yürüme. Zira Allah her kibir taslayanı, kendini beğenip övüneni sevmez. Yürüyüşünde ölçülü ve dengeli ol, sesini de alçalt. Unutma ki, seslerin en çirkini merkeplerin sesidir"**⁵³.

Rasûl-i Ekrem de şöyle buyurur: *"Şüphesiz ki, Allah Teâlâ sizin mütevazı olmanızı bana vahyetti (emretti). Tâ ki kimse kimseye karşı böbürlenmesin ve ona taşkınlık yapmasın!"*⁵⁴ ve *"Bir kimse (kendini üstün görüp diğerlerini küçümsemek suretiyle felâket tellallığı yaparak) insanlar helâk oldu derse, kendisi onların ilk helâk olanı (veya başkasını helâk etmiş) olur"*⁵⁵.

Gurur ve kibirden kaçınıp içtenlikle tevazu gösteren kimsenin derecesinin yükseltileceğini haber veren Rasûl-i Ekrem,⁵⁶ karşılaştığı farklı kesimlerden insanlara tevazu ahlâkını fiilen göstermişti. Nitekim Ebû Mes'ûd (r.a) diyor ki: Bir adam, Rasûl-i Ekrem ile görüşmek üzere geldi. Fakat adamı heyecan sardığından titremeye başladı. Bunun üzerine Peygamber (s.a), *"Sakin ol, ben bir kral değilim. Ancak ben, kurutulmuş et (kadîd) yiyen Kureyş kabilesinden bir kadının oğluyum!"*⁵⁷ diyerek adamı sükûnete davet etmiş, mütevazı ve tabii haliyle onun heyecanını yatıştırmıştı.

Nihayet Rasûl-i Ekrem, *"Biz peygamberler zümresi miras bırakmayız. Bizim geride bıraktığımız her türlü mal ve servet sadakadır"*⁵⁸ buyurmuş, sade ve mütevazı bir hayat yaşayarak dünyaya veda etmişti.

2.6. Dua ve Niyaz

Dua, derunî bir ibadet ve hayatî bir zarurettir. Balık için su ne ise, gönül için dua ve niyaz odur. İnsana izzet ve kıymet kazandıran da kulluk ve duadır. Allah

53 Lokmân 31/18-19.

54 Müslim, "Cennet", 64; Ebû Dâvud, "Edeb", 40; Tirmizî, "Menâkıb", 67; İbn Mâce, "Zühd", 16, 23.

55 Müslim, "Birr", 139; Ebû Dâvud, "Edeb", 77.

56 Müslim, "Birr", 69; Tirmizî, "Birr", 82; Dârimî, "Zekât", 34; Mâlik, "Sadaka", 12; Ahmed b. Hanbel, II/386.

57 İbn Mâce, "Et'ime", 30.

58 Buhârî, "Humus", 1; Müslim, "Cihâd", 49, 56.

Teâlâ şöyle buyurur: “*De ki, kulluğunuz ve duanız olmasa, Rabbim size ne diye değer versin?*”⁵⁹

Yüce Kur’an’ın “üsve-i hasene” niteliklerine işaret ettiği İbrâhîm (a.s) ile İsmâîl (a.s) Kâbe’nin temellerini yükseltirken, “Rabbimiz! Soyumuz içinden onlara senin mesajlarını iletecek, vahyi ve hikmeti öğretecek ve onları arındırıp temiz kılacak bir elçi gönder. Zira kudret ve hikmet sahibi yalnız sensin!”⁶⁰ diyerek Muhammed’in (s.a) zuhuru için baba-oğul birlikte dua ve niyazda bulunmuştu. “*Ben, babam İbrâhîm’in duası, kardeşim İsa’nın müjdesi ve annemin rüyasıyım*”⁶¹ diye bunu dile getiren Rasûl-i Ekrem de bir vefa ve şükran gereği onları “*Allâhümme salli alâ Muhammed*” ve “*Allâhümme bârik alâ Muhammed*”⁶² diye başlayan dualarında yâd etmişti. Ayrıca Rasûl-i Ekrem, “*Arkadan gelecekler içinde iyilikle anılmayı bana nasip eyle!*”⁶³ diye dua eden büyük babası İbrâhîm’in “lisân-ı sıdk” ile anılmasını da ümmetinden istemişti.

Şu da var: Meşhur Arap dilcisi, tefsir ve hadis âlimi Fîrûzâbâdî (v. 817/1415) diyor ki: “*Allâhümme bârik alâ Muhammed*” cümlesinin mânası şudur: “Allahım, Muhammed’in zikrini, şeriatını, onun evrensel dava ve davetini pâyidâr eyle. Onun yolunu takip edenlerin ve ona taraf olanların sayısını çoğalt (Allâhümme edim zikra Muhammedin ve şeriatehû ve da’vete hû ve kessir eşyâ ahû ve etbâ ahû)”.

Cuma ve bayram namazlarına gittiğini dile getirmesine rağmen, günümüz şartlarında İslâmiyet’in kamusal alanda ve toplumsal hayatta “görünür” olmasından endişe duyan, buna bağlı olarak dinî eğitim ve yaşam tarzını “kötü gidişat ve savrulma” gibi algılayan bir insan, *et-Tahıyyâtü*’den sonra okuduğu “Allâhümme bârik alâ Muhammed” duasının anlam çerçevesini tekrar düşünmeli ve kendisiyle çeliştğini fark etmelidir. Demek oluyor ki, davet ve irşat ile “Allâhümme bârik alâ Muhammed” dua cümlesi arasında bir bağ vardır.

Müslüman olmadan önce cömertliği ve şairliğiyle tanınan Tufeyl b. Amr ed-Devsî (ö. 12/633), kabilesinin İslâm’a girmesine vesile olan sahâbîdir. Hicretten önce Yemen’den Mekke’ye gelerek Hz. Peygamber’e bazı şiirlerini okudu. Rasûl-i Ekrem de ona İhlâs ve Muavvizeteyn sûrelerini okuyarak kendisini İslâm’a davet etti. O zamana kadar böyle güzel bir söz duymadığını söyleyen Tufeyl Müslümanlığı benimsedi. Yemen’de ailesinin İslâm’a girmesine rağmen kabilesinin davetine ilgi göstermemesi üzerine Mekke’ye gelerek Hz. Peygamber’e bilgi

59 el-Furkân 25/77

60 el-Bakara 2/129.

61 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 262.

62 Buhârî, Enbiyâ, 10, Daavât, 32; Müslim, Salât, 65-69; Ebû Dâvud, Salât, 179; Tirmizî, Vitir, 20; Nesâî, Sehv, 49; İbn Mâce, İkâmet, 25; Dârimî, Salât, 85; Mâlik, *Muvatta’*, Sefer, 66; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 162.

63 eş-Şuarâ 26/84.

verdi. Onun üzüntü ve şikâyetini gören Rasûlullah, “*Allahım, Devs’e hidayet eyle ve onları bize getir!*” diye dua etti⁶⁴. Tufeyl’e de davete devam etmesini ve kabile mensuplarına iyi davranmasını tavsiye etti. Tufeyl’in yıllar süren gayretiyle Devsliler arasında İslâmiyet yayıldı. 7 (628) yılında aralarında Ebû Hüreyre’nin de bulunduğu yaklaşık seksen hanelik bir kabile Hz. Peygamber’i ziyaret etmek üzere Medine’ye geldi. Rasûl-i Ekrem’in savaş için Hayber’de bulunduğunu öğrenince oraya gittiler. Rasûlullah kendilerini sevinçle karşıladı ve savaşın sonuna yetişmiş olmalarına rağmen Hayber ganimetlerinden onlara da pay verdi.

Hz. Âişe, hayatında Uhud Gazvesi’nden daha zor bir gün yaşayıp yaşamadığını Rasûlullah’a sorunca ondan şu cevabı almıştı: “*Tâif dönüşünde bir ara başımı yukarı kaldırdım, beni gölgelendiren bir bulutun içinde Cebrâil’i gördüm. Cebrâil istediğim takdirde Mekkeliler’i helâk edecek meleğin emrine verileceğini söyledi, melek de yanıma geldi. Bunun üzerine ben hayır dedim. Ben, Allah’ın bu müşriklerin soyundan yalnız O’na kulluk eden ve kendisine hiçbir şeyi ortak koşmayan kimseler meydana getirmesini arzu ederim*”⁶⁵.

Öte yandan, ayak takımının zulüm ve hakaretine maruz kaldığı halde onlar için “*Allahım, kavmimi doğru yola erdir ve onları bağışla! Zira onlar ne yaptıklarının farkında değiller*”⁶⁶ diye dua eden Rahmet Peygamberi’nin, Hz. Ali, Muâviye b. Ebî Süfyan ve Cerîr b. Abdillâh gibi sahâbîlere yönelik hidayet-davet temalı şu niyazda bulunduğu görülür: “*Allahım, onu hâdi (hidayete sevk eden), mehdi (hidayete erdirilmiş) olan biri kıl ve onun sebebiyle (insanları) hidayete erdir (doğru yolu göster)*”⁶⁷.

Ayrıca Hayber muhasarası ve fethi münasebetiyle Hz. Ali’nin, “*Yâ Rasûlallah, bizim gibi oluncaya kadar onlarla savaşayım mı?*” diye sorması üzerine Rasûl-i Ekrem’in verdiği şu cevap, gayr-i müslimlerle olan dostâne ve hasmâne ilişkilerde izlenecek askerî strateji, davet ve tebliğ yönteminin nasıl olması gerektiğini, önceliğin “duyurmak” ve “barışçı yaklaşım” olduğunu göstermesi bakımından önemlidir: “*Sakin ol, onların bölgesine ininceye kadar acele etme! Sonra onları İslâm’a davet et ve gerekli olan ilâhî hak ve esasları (hak ve sorumlulukları) onlara haber ver. “Vallâhi, Allah’ın seninle bir adamı hidayete erdirmesi, senin için kıvılcık deşen (en değerli görülen varlık ve nimetler)den daha hayırlıdır*”⁶⁸.

64 Buhârî, Megâzî, 75; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 243, 448, 502.

65 Buhârî, Bed’ü’l-halk, 7; Müslim, Cihâd, 111.

66 Buhârî, Enbiyâ, 54; Müslim Cihâd, 105; İbn Mâce, Fiten, 23.

67 Bkz. Buhârî, Cihâd, 154, Megâzî, 62, Deavât, 19, Edeb, 68; Müslim, Füzâilü’s-sahâbe, 135, 137; Tirmizî, Menâkıb, 47; İbn Mâce, Mukaddime, 11; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 109, IV, 216, 362, 365.

68 Buhârî, Cihâd, 102, 143, Fezâilü ashâbi’n-nebi, 9, Megâzî, 38; Müslim, Fezâilü’s-sahâbe, 34; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 333.

Bilindiği gibi Hayber fethinin gerçekleşmesiyle birlikte Yahudi fitnesi bertaraf edilmiş ve ticaret yolları güvence altına alınmıştır.

2.7. Fesâhat ve Belâgat

Hiz. Peygamber, daha ziyade hitap üslûbunu kullanmak suretiyle sosyo-kültürel seviyesi farklı insanlarla kurduğu iletişimde fasih konuşarak ve belîğ söz söyleyerek onlarda zihniyet dönüşümü, tutum ve davranış değişikliği meydana getirdiği tarihî bir hakikattir. Bizzat Rasûl-i Ekrem, “*Ben cevâmiu’l-kelim ile gönderildim*”⁶⁹ hadisiyle ilâhî teyide mazhar olduğunu ifade eder. Bir dil ve üslûp özelliği olarak *icâz* ve *cevâmiu’l-kelim* yeteneği ile Rasûl-i Ekrem’in, az ve kısa lafızlarla derin ve geniş mânaları ifade eden özlü sözlerin sahibi olması kastedilir.

İbnü’l-Esîr’in (v. 606/1210) *en-Nihâye fî garîbi’l-hadîs ve’l-eser* adlı eserinin mukaddimesinde, Hiz. Peygamber’in dil bakımından Arapların en fasihi, hitabeti en güçlü olanı, lehçe bakımından en zengini, delil ve hüccet bakımından en kuvvetlisi olduğunu belirttikten sonra verdiği şu bilgi önemlidir:

Hiz. Ali, Rasûl-i Ekrem’in Nehd oğullarından bir heyete kendi mahallî dil ve lehçesi ile hitap ettiğini görünce, “Yâ Rasûlallah! Aynı babadan geliyoruz; farklı Arap kabilelerinden gelen heyetlerle, bizim anlayamadığımız bir tarzda konuşuyorsunuz!” diye merakını gidermek ister. Bunun üzerine Rasûl-i Ekrem, “*Rabbim bana dilin lehçelerini ve edebi inceliklerini bahşetti. Sözü yerinde kullanma ve etkili konuşma hususunda eğitimimi güzel yaptı*” diye cevap verir ve ardından da fasih Arapça konuşan kabilelerinden Hevâzin kabilesinin Sa’d b. Bekir koluna mensup sûtannesesi Halîme’nin yanında kaldığı yıllara işaret ederek şunu ekler: “*Ben, Sa’d oğulları arasında büyüdüm ve bunun eğitimini aldım*”.

Bir Davetçi Olarak Hiz. Peygamber’in Nitelikleri başlığı altında yer alan bu maddelerden sonra Hiz. Peygamber’in Davet ve Tebliğ Yöntemleri konusuna geçebiliriz.

3. HİZ. PEYGAMBER’İN DAVET VE TEBLİĞ YÖNTEMLERİ

“Hikmetle ve güzel öğütlerle Rabbinin yoluna davet et, onlarla en güzel ve ikna edici şekilde tartış!”⁷⁰ âyetinin çağrıştırdığı bu başlık altında muhatabı tanıma, hüsn-i muamele, kolaylaştırma ve müjdeleme, müeyyide uygulama, ortak noktada birleşme, dil ve üslup, mucize konusu birer nebevî davet ve tebliğ yöntemi olarak maddeler halinde işlenecektir.

69 Buhârî, İ’tisâm, 1; Müslim, Mesâcid, 5-8; Tirmizî, Siyer, 5.

70 en-Nahl 16/125.

3.1. Muhatabı Tanıma

Davetçinin muhatabını tanıması, onun kişilik özelliklerini, psikolojik durumunu, önceliklerini, ihtiyaç duyduğu şeyleri sezmesi ve ona değer vererek konuşup problemlerine çözüm yolu araması son derece etkili bir yöntemdir.

Tay kabilesinin reisi ve mutaassıp bir Hristiyan olan Adî b. Hâtim et-Tâî (v. 67/686), Hz. Peygamber'in huzuruna geldiği zaman Rasûlullah ona üç defa "*Müslüman ol, kurtulursun (Eslim teslem)*" diye teklifte bulunmuş, fakat her seferinde "*Benim bir dinim var (İnnî min ehl-i dînin)*" diye cevap vermişti. Hz. Peygamber, "*Ben senin dinini senden daha iyi bilirim*" diyerek kendisinin Hristiyanlık ile Sâbîlik karışımı bir din olan Rekûsîliğe mensup olduğunu söyleyince Adî b. Hâtim şaşırılmıştı. Hz. Peygamber, ganimetin dörtte birini almanın Rekûsîliğe göre haram olduğunu hatırlatıp sözüne devam edince o hem utanmış, hem de Hz. Peygamber'in başkalarının bilmediği şeylerden haberdar olduğunu görmüş ve Müslüman olmuştu. Ayrıca Hz. Peygamber ona devesine binen bir kadının Hîre'den tek başına emniyet içinde yola çıkıp Ka'be'yi tavaf edeceğini ve yakında Kısra'nın hazinelerinin fethini mutlaka göreceğini de haber vermişti⁷¹.

Ayrıca ilerde işaret edileceği üzere, Bizans İmparatoru Herakleios'e (610-641) gönderilen davet mektubunda onun, "kayserü'r-Rûm, azîmü'r-Rûm, melîkû'r-Rûm" unvanlarıyla anılması, "muhataba değer verme" açısından örnek oluşturur.

Muhatabı Tanıma başlığı altında şu bilgilerin verilmesinde fayda vardır:

Meşhur sahâbî Abdullah b. Mes'ûd (r.a), muhatap kitlesinin idrak seviyesinin müsait olmadığı bir hadis metninin nakledilmesinin, bazı insanlar için zihnî kargaşaya yol açacağı uyarısında bulunur: "*Şayet bir topluluğa akıllarının ermediği bir hadis nakledersen, ancak bu onların bir kısmı için fitne unsuru olur*"⁷².

Hz. Ali de şu uyarıda bulunur: "*İnsanlara anlayabilecekleri şeyleri rivayet edin, yadırgayacakları şeyleri bırakın! Hangi biriniz Allah ve Rasûlü'nün yalanlanmasını ister?*"⁷³.

Bu demektir ki, vaaz, irşat, eğitim ve öğretim faaliyetlerinde muhatap kitlenin ferdî farklılıkları, bilgi birikimi, akıl ve idrak seviyesi her halükârda dikkate alınmalıdır. Çünkü muhatapın akıl ve idrak seviyesine hitap etmeyen bir âyet veya hadis, eksik anlama ve yanlış yorumlama sebebiyle haksız tenkide maruz kaldığı gibi, onun istismar edilmesine de yol açabilecektir. Bu konuda özellikle farklı yaş

71 Bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 378. Krş. Buhârî, Menâkıb, 25. Buhârî hadisi "Alâmâtü'n-nübüvveti fi'l-İslâm" bab başlığı altında zikreder.

72 Müslim, Mukaddime, 5.

73 Buhârî, İlim, 49. "Yadırgayacakları şeyleri bırakın" cümlesi Sahih-i Buhârî'de zikredilmeyip Zehebi gibi âlimler tarafından rivayet edilir.

gruplarından, çeşitli bilgi ve kültür çevrelerinden oluşan cami cemaati önemszenmelidir.

Bu itibarla, senedi sahih olmasına rağmen özellikle anlaşılması zor olan âyet ve hadisler yeteri kadar araştırılmadan gündeme taşınmamalıdır. Kaldı ki her hadisin dile getirilmesi ve herkesin ondan haberdar edilmesi de şart değildir. Zira bunun pratik bir karşılığı yoktur. Bu sebeple İmam Mâlik'in (v. 179/795) Allah'ın sıfatları gibi müteşâbih konulara dair suâl sorulmasını, İmam Ebû Yûsuf'un (v. 182/804) nâdir, şaşırtıcı ve ilginç meselelerin (garâib) konuşulmasını, Ahmed b. Hanbel'in (v. 241/855) de meşru bir yönetimin tartışma konusu yapılmasına yol açabilecek haberlerin nakledilmesini (hurûc ale's-sultân) kerih gördükleri bilinir.

3.2. Hüsn-i Muamele

Medineli genç sahâbî Muâviye b. Hakem, henüz yasak olduğunu bilmediği sıralarda namaz esnasında aksıran birisine "Yerhamükellâh" dedikten sonra bakışlarıyla cemaatin kendisine tepki gösterdiğini, kendisinin de "Ne oluyor da bana bakıyorsunuz?" diyerek onlara karşılık verdiğini, onların üstelemeleri üzerine de susmak durumunda kaldığını ve namazdan sonra gayet yumuşak bir üslupla Hz. Peygamber'in "Namazda hiçbir şekilde insan sözü uygun olmaz. Ancak namaz tesbih, tekbir ve Kur'an okumaktan ibarettir" buyurduğunu büyük bir heyecanla anlatır ve eklerdi:

*"Peygamber'in yolunda canım feda olsun, ben ondan önce de ondan sonra da ondan daha güzel bir muallim görmedim. Vallâhi o beni hiç azarlamadı, bana asla kötü söz söylemedi ve bana el kaldırmadı"*⁷⁴.

Meşhur sahâbî ve Mısır fâtihi Amr b. el-Âs (v. 43/664) diyor ki: "Hiç kimse bana Rasûlullah'tan (s.a) daha sevgiye değer ve gözümde ondan daha büyük olmamıştır. Hürmetimden dolayı ben onu doya doya temâşa edemezdim (ve mâ küntü utîku en emlee ayneyye minhu iclâlen lehû)". *Sahîh-i Buhârî* şârihi Bedreddîn el-Aynî (v. 855/1451), bahis konusu sevginin bir *i'tikâd-ı ta'zîm* değil, bir *meyl-i kalb* olduğunu açıklar.

Hz. Peygamber'in uyguladığı davet ve tebliğ yöntemlerinde görülen örnek davranışlarından birisi, hediye vererek muhatabın gönlünü kazanmaktır. Hatta ebediyete irtihalinden önceki şiddetli rahatsızlığı esnasında Hz. Peygamber'in vasiyetlerinden birisi şu olmuştu: *"Gelen heyetlere benim yaptığım gibi hediye ve ikramda bulunun!"*⁷⁵.

⁷⁴ Müslim, Mesâcid, 33. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 447-448.

⁷⁵ Buhârî, İlim, 39; Müslim, Vasiyyet, 22.

*“Tokalaşınız ki, aranızdaki kin ve nefret gitsin. Hediyeleşiniz ki, birbirinizi sevesiniz ve içinizdeki düşmanlık hissi gitsin!”*⁷⁶ buyuran Rasûl-i Ekrem, hediye ve hediyeleşmeyi teşvik eder, bunun, insanlar arasında sevgi, saygı, ülfet ve ünsiyet kazandırdığını, düşmanlık, soğukluk, bencillik ve kıskançlık gibi kötü duygu ve düşünceleri giderdiğini söylerdi. Rasûlullah (s.a) hediye kabul eder ve hediyeye hediye ile karşılık verirdi⁷⁷.

Mekke’nin fethi ve Huneyn Gazvesi’ne kadar Hz. Peygamber’i hiç sevmeyen ve ona çok eziyet eden Safvân b. Ümeyye, Hz. Peygamber’in kendisine ganimetlerden bol miktarda pay ayırdığını ve maddi desteğin devam ettiğini görünce, onun gönül kazandığını ve en çok sevilen insana dönüştüğünü itiraf ederdi⁷⁸.

3.3. Kolaylaştırma ve Müjdeleme

Allah Teâlâ’nın Peygamber’e (s.a), **“O vakit Allah’tan bir rahmet ile onlara yumuşak davrandın! Şayet sen kaba, katı kalpli ve sert tabiatlı olsaydın, hiç şüphesiz onlar etrafından dağılıp giderlerdi”**⁷⁹ ve Hz. Musa ile Hz. Harun’a hitaben **“Firavun’a gidin. Zira o iyice azdı. Ona yumuşak söz söyleyin. Belki o, aklını başına alır da düşünür veya korkar”**⁸⁰ buyurması, yumuşak bir dil ve üslûbun, bir davetçide bulunması gereken en önemli vasıflardan birisi olduğunu gösterir.

İlhamını bu âyetlerden alan Rasûl-i Ekrem’in de şöyle buyurduğu sabittir: *“Kolaylaştırın zorlaştırmayın, sevindirin nefret ettirmeyin!”*⁸¹ ve *“Allah beni zorlaştırıcı, sıkıntı verici, yanıltıcı ve şaşırtıcı olarak göndermedi. Lakin beni muallim ve kolaylaştırıcı olarak gönderdi”*⁸².

Hz. Ali diyor ki: *“Rasûlullah (s.a) her zaman güler yüzlü, yumuşak huylu ve nazikti. Asla kaba, katı kalpli, bağırıp çağıran, ağzı bozuk, kusur bulan ve bencil davranan biri değildi. Hoşlanmadığı şeyleri görmezlikten gelir, umutla gelen kimseyi hayal kırıklığına uğratmaz ve onun zannını boşa çıkarmazdı. Yersiz tartışma, mâlâyani, kibir ve gururdan hep uzak dururdu (...)*⁸³.

Örnek bir muallim olarak Rasûl-i Ekrem’in, muhatabı kim olursa olsun asla zorluk çıkarmayıp kolaylık gösterdiği, alternatifini göstererek probleme çözüm

76 Mâlik, *Muvatta’*, Husnû’l-huluk, 16.

77 Buhârî, Hibe, 11.

78 Bkz. Müslim, Fezâil, 59.

79 Âl-i İmrân 3/159.

80 Tâhâ 20/43-44.

81 Buhârî, İlim, 11; Müslim, Cihâd, 5; Ebû Dâvud, Edeb, 17; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 239.

82 Müslim, Talâk 29.

83 Tirmizi, *Şemâil*, s. 185-186.

yolu bulduğu ve dua edip manevi destek verdiği bilinir. Rafi' el-Gıfârî (r.a) anlatıyor: Henüz bir çocuk iken ben hurma ağacı taşlamıştım. Suçüstü yakalanarak beni Rasûlullah'a götürdüler. Bana "Yavrucuğum, hurmayı niçin taşladın?" diye sordu. Ben, "Karnım açtı, yemek için!" diye cevap verince Rasûlullah (s.a), "Yavrum, hurmayı taşlama, altına düşenlerden ye" dedi. Sonra başımı okşadı ve "Allahım, bu çocuğun karnını doyur!" diye dua etti.⁸⁴

Yine bir gün, yeni Müslüman olmuş fakat henüz dininin ahlâk ve âdabını pek öğrenememiş bir adam, zemini toprak ve kumluk olan mescitte küçük abdestini bözmuştu. Orada bulunanlar adamın üzerine yürümek üzereyken Rasûlullah (s.a) onlara, "Onu bırakın da küçük abdestini bozduğu yere bir kova su döküverin. Siz ancak kolaylaştırıcı olarak gönderildiniz, zorlaştırıcı olarak gönderilmediniz!" diyerek müdahale etmiş, sonra da "Mescitlere pislik, idrar ve tuvalet ihtiyacının atılması doğru değildir."⁸⁵ sözüyle adamı uyarmakla yetinmişti.

"Gerçekten din kolaydır (kolaylıktır). Dinde kim kendini zora sokar ise, altında kalır; ezilir ve büsbütün ibadetten kesilir. O halde (doğru olana muvaffak olabilmek için söylem ve eylemde) orta yolu izleyin ve ümitvar olun. Günün sabahı, akşamı, biraz da gecesi (ibadet) ile yardım isteyin!"⁸⁶

İmam Buhârî, bu hadisin bab başlığında "Din kolaydır (kolaylıktır)" cümlesiyle birlikte Rasûl-i Ekrem'in, "Dinin Allah'a en sevimli ve makbul geleni, kolay ve külfetsiz hanîflik" hadisini zikreder. Hadisin, "Ben kolay ve külfetsiz hanîflik ile gönderildim"⁸⁷ diye başka bir tariki de vardır. Hanîflik (hanîfiyye) tabiri, Hz. İbrâhim'in tevhid dini için kullanılır. Hadis metninde geçen "altında kalmak (dinin galip gelmesi)" tabiri, "amel ve ibadetim mükemmel ve kusursuz olsun" düşüncesiyle olağanüstü bir gayretle işe başladıktan kısa bir süre sonra, kulun "ibadet yoğunluğu" altında ezilip büsbütün amel ve ibadetten kesilmesi anlamına gelir.

3.4. Müeyyide Uygulama

Kur'an, sünnet ve hadislerde, *zarûrât-ı hamse* diye bilinen beş temel değeri; can, akıl, din, nesil ve malı koruyup güvence altına almaya yönelik pek çok tedbir ve müeyyide vardır. İrk, dil ve din farkı gözetilmeksizin her insan bu güvenlik haklarına sahiptir. Şu hadisler, can ve nesil emniyeti yanında kişilik hakları, malın dokunulmazlığı ve özel mülkiyete saygı ilkesi vurgulanır:

84 İbn Mâce, "Ticârât", 67; Ebû Dâvud, "Cihâd", 85.

85 Ebû Dâvud, "Tahâret", 136; Tirmizî, "Tahâret", 112; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III/191.

86 Buhârî, "İmân", 29. Ayrıca bk. Müslim, "Münâfikîn", 78; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/69.

87 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/116, 223, V, 266; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, VIII/216.

“Müslümanın Müslümana (her şeyi) haramdır: Malı, ırzı ve kanı (canı). Müslüman kardeşini hor görmesi kişiye kötülük olarak yeter!”.⁸⁸ “Müslüman, dilinden ve elinden insanların selamette olduğu kimsedir. Mümin ise malları ve canları hususunda insanların kendisini emin görüp güvende oldukları kimsedir”.⁸⁹

Hız. Âişe diyor ki: “Vallâhi Rasûlullah (s.a) kendisine intikal eden hiçbir bir şeyde asla intikam peşinde olmamıştır. Fakat o, Allah'ın bir kanunu çiğnenince mutlaka bunun cezasını verirdi”.⁹⁰

Açıktır ki, gayr-i müslim muhataplara yapılması gerekenin sadece tebliğ olduğu, iman etmeleri konusunda herhangi bir baskı ve zor kullanılmaması gerekir. Ancak davet ve tebliğe olumlu cevap vererek Müslüman olanların statüsü, yükümlülük ve gereklilik açısından gayr-i müslimlerden farklıdır. Zira İslâm'a girişle birlikte kabul edilen sözleşme gereği artık müeyyide (yaptırım gücü) uygulanır. Bu aşamada Hız. Peygamber'in (s.a) görev ve sorumluluğu, açıklayıp öğrettiği pratikleri takip etmek, görülen eksikleri tamamlamak, yanlışlar karşısında doğruyu göstermek, ahlâk ve hukuk dışı uygulamalara müeyyide getirmek şeklinde kendini gösterir. Bu görev ve sorumluluk, yapılan tebligatın tebellüğünü kontrol etmek anlamına gelir.

Hız. Peygamber, tebliğ ettiği dinin bekası, ümmetinin emniyet ve hürriyet ortamında varlığını sürdürebilmesi için gerekli tedbiri aldığı, her türlü tehlikeyi göze alan bir cesaret ve önderliğe sahip olduğu aşıkardır. Enes b. Mâlik'in anlattığına göre, bir gün Medine'de büyük bir korku ve panik havası olmuştu. Bunun üzerine Hız. Peygamber, Ebû Talha'nın üzerinde semeri olmayan Mendûb adındaki atını ödünç alıp şehri denetlemiş ve kılıç boynunda “Korkmayın, korkmayın! Endişe edilecek bir şey görmedik”⁹¹ diyerek ashâbını sükûnete davet etmişti.

Ayrıca “Ben, hem rahmet peygamberiyim hem de bıçak kemiğe dayandığımda savaş meydanlarının peygamberiyim”⁹² hadisi, onun rahmet elçiliğini tanımayıp karşı çıkan ve tehdit oluşturan kesimlere yöneliktir. Zira “nezîr” olarak gönderilen Hız. Peygamber'in, kendi varlığına, tebliğ ettiği dine ve mensuplarına yönelik hu-

88 Müslim, “Birr”, 32; Ebû Dâvud, “Edeb”, 35; Tirmizî, “Birr”, 18; İbn Mâce, “Fiten”, 2; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II/277. Bu hadisin metni Ebû Dâvud'a aittir. *Sahih-i Müslim*'de geçen metinde ise, “Birbirinizi kıskanmayın!” uyarısıyla başlar, ticaret ahlâkına ilişkin bazı esasları ve kardeşlik hukukunu hatırlattıktan sonra Rasûl-i Ekrem'in üç kez göğsüne işaret ederek, “Takva buradadır!” buyurduğunu haber verir.

89 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II/379; Nesâî, “İmân”, 8. Bu sahîh hadisin yaygın diğer tariklerinde “insanlar (en-nâs)” yerine “Müslümanlar (el-müslimûn)” kelimesi geçer.

90 Buhârî, “Hudûd”, 10; Müslim, “Fezâil”, 77.

91 Buhârî, “Cihâd”, 46; Ebû Dâvud, “Edeb”, 79. Enes diyor ki: “Biz onu derya (Hız. Peygamber'in bereketiyle süratle koşan bir at olarak) gördük. Halbuki hantallığı ile maruf bir at idi”.

92 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV/394, 404, 407, V/405.

sumet karşısında nihai çözüm yolu olarak savaş dahil koruma ve kollama sorumluluğu vardır.

İşte bu açıdan Peygamberimiz (s.a), Hindistanlı İslâm tarihçisi Seyyid Süleymen Nedvî'nin (v. 1953) de işaret ettiği üzere, beşerî güç ve kuvveti temsil eden, hiddet ve öfkesi ağır basan Hz. Mûsâ ile gayet yumuşak, uysal ve hiçbir müeyyidesi olmayan bir elçilik misyonuyla gönderilen Hz. İsa'dan farklılık arz eder.

Bilindiği gibi, Hz. Peygamber'in hicreti sırasında Medine'den önce son durağı olan Kubâ'da ilk muhacirler tarafından "takva temelli" mescit yapılmıştı. Müna-fıklar da İslâmiyet aleyhinde faaliyet göstermek, Müslümanlara zarar vermek, fitne, fesat ve nifak sokmak için Mescid-i Kubâ'nın karşısına bir mescit yapmışlardı. *Mescid-i dırâr* adı verilen bu yapı Kur'an-ı Kerîm'de şöyle yer alır: **"Zarar vermek, inkâr etmek, müminlerin arasına ayrılık sokmak ve daha önce Allah ve Elçisine karşı savaş açmış olan kimseye gözcülük yapmak için bir mescit edinenler ve 'Bununla biz iyilikten başka bir şey istemedik' diye mutlaka yemin edecek olanlar da vardır. Halbuki Allah onların kesinlikle yalancı olduklarına şahitlik eder. Onun içinde asla namaz kılma! İlk günden takva üzerine kurulan mescit (Mescid-i Kubâ) içinde namaz kılman elbette daha doğrudur. Onda temizlenmeyi seven adamlar vardır. Allah da çok temizlenenleri sever"**.⁹³

Bunun üzerine Peygamberimiz (s.a), Tebük gazvesi dönüşünde Mâlik b. Duşşüm'ü Asım b. Adî (bazı kaynaklara göre ise Ma'n b. Adî) ile veya üçünü birlikte Mescid-i Dırâr'ı ortadan kaldırmakla görevlendirmiş, onlar da bu görevi başarıyla tamamlayıp dönmüşlerdi.

Müeyyide uygulama (cezalandırma) konusunda bir örnek de şudur: *Bedir günü, müşrikler safında yer alan ve şiirin sihirli gücünü kullanarak onları Müslümanlar aleyhine kışkırtan şâir Ebû Azze, hicvedici şiirleri sebebiyle esir alınmıştı. O, çoluk çocuğunu hatırlatıp yalvarıp yakarak artık hicvetmeyeceğine dair söz verince Peygamber (s.a) onu salıverdi. O da kavmine dönerek yine şiirleriyle hiciv ve sataşmalara devam etti. Nihayet Uhud günü Peygamber (s.a) onu esir aldı. Fakat o yine yalvararak bırakılmasını istedi. Bunun üzerine Peygamber (s.a) şöyle buyurdu: "Mümin bir yılan deliğinden iki defa ısırılmaz"*.⁹⁴

93 et-Tevbe 9/107-108.

94 Buhârî, "Edeb", 83; Müslim, "Zühd", 6; Ebû Dâvud, "Edeb", 29; İbn Mâce, "Fiten", 13; Dârimî, "Rikâk", 65; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II/115, 379. Hadisin metninde geçen "Lâ yülâğ (ısırlmaz)" fiilinin sonu zammeli *nefiy / ihbârî* olarak okunduğu gibi, "Lâ yülâğ (ısırlmasın)" şeklinde *nehiy/ inşâî* olarak da okunur. Ancak meşhur olan okuma şekli birincisidir.

3.5. Ortak Noktada Birleşme

Taraflar arasında diyalog kurulup iletişimin sürdürülmesinde ortak noktaların vurgulanması, Hz. Peygamber'in uyguladığı davet ve tebliğ yöntemleri arasındadır. Nitekim Hudeybiye dönüşü Rasûl-i Ekrem'in, İslâm kaynaklarında "Hirakl" diye kaydedilen ve "kayserü'r-Rûm, azîmü'r-Rûm, melikü'r-Rûm" unvanlarıyla anılan Bizans İmparatoru Herakleios'e (610-641) gönderdiği davet mektubu, bu konu için örnek oluşturur. Zira hicretin 7. yılı Muharrem ayında (Mayıs 628) Dihye el-Kelbî ile gönderilen bu mektupta gayr-i müslimlere yönelik yapılacak olan davet ve tebliğ faaliyetlerinde ortak inanç esaslarına vurgu yapılır. Aslı günümüze kadar gelmiş bulunan mektup şudur:

"Bismillâhirrahmânirrahîm. Allah'ın kulu ve peygamberi Muhammed'den Bizans İmparatoru Hirakl'e. Hidâyete uyanlara selam olsun. Seni İslâm'a davet ediyorum (ed'ûke bi dâyeti'l-islâm). İslâm'ı kabul et ki kurtuluşa eresin. İslâm'ı kabul et ki Allah sana ecrini iki kat versin. Eğer kabul etmezsen halkın günahını sen çekersin. Ey Ehl-i kitap! Sizinle bizim aramızda müşterek olan söze geliniz: Sadece Allah'a kulluk edelim ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmayalım. Allah'ı bırakıp da kimimiz kimimizi ilâhlaştırmayın. Eğer yüz çevirirlerse, 'Şahit olun ki biz Müslümanız' deyiniz".⁹⁵

Herakleios, bu mektupta yer alan bilgilerin peygamberlik vasıflarına uygun olduğunu ifade etmiş ve Dihye'yi hediyelerle uğurlamıştır.

Ayrıca Sıffîn vak'asına katılan ve Kûfeli bir tâbiî olan Kümeyl b. Ziyâd (v. 82/701), Hz. Ali'ye gelerek ona "Senin hak üzerinde olduğunu, (senin safında yer almayan) Talha ile Zübeyr'in ise bâtil yolda olduklarını ilan etsek ne olur?" diye bir teklifte bulunmuştu. Bu teklif karşısında Hz. Ali, şu temel ilkeyi ona hatırlatmakla yetinmişti: "Sen şahısları hak ile tanı, hakkı şahıslarla tanıma. Yeter ki sen hakkı tanı, onun ehlini de tanırsın (*İ'rif er-ricâle bi'l-hakka velâ ta'rif el-hakka bi'r-ricâli i'rif el-hakka ta'rif ehlehû*)". Burada geçen *hak* kelimesi, *vahiy* ve *akl-ı selim* kaynaklı doğru ve gerçek bilgi anlamına gelir.

Yine bir gün Abdullah b. Abbâs'a, Cemel, Sıffîn ve Kerbelâ gibi İslam ümmetini derin hüzne boğan vak'alara adı karışanların durumu sorulmuştu. O da şu âyeti okuyarak bu kritik suâle cevap vermişti: **"Onlardan sonra gelenler şöyle yalvarırlar: Rabbimiz! Bizi ve bizden önce iman etmiş (gelip geçmiş) olan kardeşlerimizi bağışla ve iman edenlere karşı kalplerimizde hiçbir kin ve**

⁹⁵ Buhârî, "Bed'ü'l-vahy", 6, "Cihâd", 102; Müslim, "Cihâd", 74; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I/262, 263. Âyet için bk. Âl-i İmrân 3/64.

düşmanlık bırakma. Rabbimiz! Şüphesiz ki sen çok şefkatli, çok merhametlisin!”⁹⁶

Demek oluyor ki, ümmetin vahdet bilincinin diri tutulması, tefrika üretip sosyal dokuya zarar verebilecek dil ve üsluptan kaçınılması, mazide kalmış niza ve ihtilafların körüklenmeyip ortak nokta ve uzlaşma alanlarının öne çıkarılması, bir davetçi için son derece stratejik bir ilkedir.

3.6. Dil ve Üslup

Muhatabın gönül dünyasına dokunan bir dil ve üslup, İslâm’a davet ve tebliğin anahtarı olarak görülmelidir. Hz. Peygamber’in sahip olduğu *üslûb-i hakîm*, kullandığı dil ve üslup, ashâbını olgunlaştırıp onlarda derin bir iman ve teslimiyet meydana getirdiği gibi, pek çok müşrik veya gayr-i müslimin yaşadığı değişim ve dönüşüm sürecinde de etkili olur. *Üslûb-i hakîm*, “muhâtabın sözünü, maksadının hilâfî olmak üzere, bi’t-telakkî beklemediği tarzda cevap vermek” diye tarif edilir.

Hz. Peygamber’in henüz müşrik olan Büreyde b. Husayb ile ilk karşılaşmada kullandığı dil ve üslup, davet ve tebliğ metodu açısından önemli ipuçları verir. Büreyde b. el-Husayb, Eslem kabilesinden olduğundan el-Eslemî, Sehmoğulları kolundan olduğundan es-Sehmî nisbesiyle anılır. Eslem kabilesinin reisi olarak bilinir. Meşhur künyesi Ebû Abdillâh’tır. Büreyde, hicret esnasında Mekkeli müşriklerin Rasûl-i Ekrem’i diri veya ölü olarak ele geçirene büyük mükâfatlar vaad ettiğini duyar. Derken, Medine’ye yakın mesafedeki Eslem kabilesinin topraklarından geçmekte olan Hz. Peygamber’in içinde bulunduğu kafilenin önünü kesip kimliklerini öğrenmek ister. Fakat bu esnada Hz. Peygamber’in konuşma üslûbundan etkilenecek yanındakilerle beraber Müslüman olur ve arkasında namaz kılar. Rasûl-i Ekrem ona Meryem suresinin baş tarafını öğretir.

Büreyde b. Husayb’ın Hz. Peygamber ile ilk karşılaşması, İbnü’l-Cevzî (v. 597/1200) tarafından *el-Muntazam* ve *el-Vefâ*’da şöyle nakledilir:

Peygamber (s.a) uğursuz saymaz, aksine (hadise ve gelişmeleri) hayra yorardı. Kureyş Allah’ın Elçisini Medine’ye giderken yakalayıp getiren kimseye yüz deve vaat etmişti. Sehmoğulları’ndan yetmiş süvari ile birlikte belki rastlarım diye çıkmıştı. Karşılaştıklarında Rasûl-i Ekrem:

-Sana kim derler? diye sordu. O,

-Büreyde deyince, Rasûl-i Ekrem Ebû Bekir’e dönerek,

-İşimiz kolaylaştı ve salah buldu (Berade emrunâ ve salaha/saluha) dedikten sonra,

⁹⁶ Haşr 59/10.

-Kimlerdensin? diye sorar. O,

-Eslem'denim, deyince, Peygamber (s.a),

-Selameti bulduk (Selimnâ), der. Sonra Peygamber (s.a),

-Eslem'in hangi kolundan? diye sorar. Büreyde,

-Sehmoğullarından, diye cevap verir. Peygamber (s.a),

-Sen zafere ulaştın; umduğunu buldun ve isabet ettin (Harace sehmûke yâ Ebâ Bekr) der. Büreyde (artık dayanamayarak) Peygamber'e (s.a),

-Peki sen kimsin? diye sorar. Peygamber (s.a),

-Ben Abdullah oğlu Muhammedim, Allah'ın elçisiyim, buyurur. Bunun üzerine Büreyde,

-Eşhedü en lâ ilâhe illallâh ve eşhedü enne Muhammeden Rasûlullah (abdühû ve rasûlüh) der ve adamlarıyla birlikte Müslüman olur. Ertesi gün sabah vakti Büreyde Peygamber'e (s.a),

-Yanında bir sancak olmaksızın Medine'ye girme, der. Büreyde, başından sarığını çözüp bir mızrağa bağlar ve önleri sıra yürüyerek mihmandarlık yapar. O,

-Yâ Nebiyyallah, misafirim olsanız! deyince, Peygamber (s.a),

-Benim bu devam memurdur, diye cevap verir. Her vesile ile Büreyde, "Allah'a hamd ü sena olsun ki Sehmoğulları bir baskı olmaksızın isteyerek Müslüman oldu" derdi.

Büreyde (r.a), çok geçmeden hicret ederek Medine'ye yerleşir. Hz. Peygamber'le beraber on altı gazveye iştirak ettiği rivâyet edilir. Hudeybiye, Hayber ve Mekke'nin fethinde bulunur. At sırtında düşmana saldırmaktan daha anlamlı bir hayat olmadığını söyleyen Büreyde, Tebûk seferi için kabilesini savaşa hazırlamakla görevlendirilir. Bir ara Hz. Peygamber'in kâtipliğini yapar. Büreyde, Hz. Ömer'in emîrleri arasında da zikredilir. Basra'ya geldiğinde kendisi için bir mesken inşa eder ve orada bir süre ikamet eder. Oradan Sicistan'a, sonra da Merv'e gelir. Hz. Osman zamanında Horasan'ın fethine katılır. Yezîd b. Muâviye döneminde 62 veya 63 yılında vefat edinceye kadar Merv'de kalır ve oraya defnedilir.

Demek oluyor ki, davet ve eğitim faaliyetlerinde muktezâ-i hâle mutabakat arz eden tatlı dil ve zarif bir üslup, muhatabın ruh dünyasını ve fizik varlığını harekete geçiren etkili bir yöntemdir. "Söz ola kese savaşı, söz ola kestire başı" diyen Yunus Emre'nin ilham kaynağı da bu yöntem olmalıdır.

İkna edici bir suâl-cevap yönteminin, hikmete dayanan bir ve üslubun hidayet sebebi olduğunu gösteren bir örnek de şudur:

Yahudi âlimi Abdullah b. Selâm (v. 43/663-64), hicret yolculuğunun sonunda vardığı Kubâ'da Hz. Peygamber'in yanına gelerek bazı suâller sorar. O, hikmet yüklü bu doğru cevapların ancak bir peygamber tarafından verilebileceğini belirterek İslâm'a girmiş, halası dahil bütün ev halkının hidayetlerine de vesile olmuştur. Hz. Yûsuf neslinden geldiği söylenen Abdullah b. Selâm (Medine'de yaşayan üç Yahudi kabilesinden Benî Kaynukâ'a mensuptur. Diğer Yahudi kabilesi olan Benî Nadîr'in muhasarasında bulunan Abdullah b. Selâm bir diğer yahudi kabilesi olan Benî Kureyza'dan esir alınan kadın ve çocukların muhafaza edilmesi işini de üstlenir. Onun, Hz. Ali'ye Irak'a gitmemek ve Âişe ile mücadeleye girişmemek konusunda telkinde bulunduğu da bilinir.

Dil ve üslubun muhatap üzerindeki etkisi konusunda, İslâm ile henüz müşerref olmamış Kureyşli bir genç olan Ebû Mahzûre'nin Peygamber (s.a) ile kurduğu şu ilişki de benzer bir örnek teşkil eder:

"Peygamber (s.a) Huneyn Gazvesi'nden dönüyordu. Ben, hepsi Mekkeli on kişilik gençler grubuyla beraberdim. Huneyn yolunda Peygamber ile karşılaştık. Müezzini namaz için ezan okuyordu. Biz bir köşeye çekildik ve alay ederek müezzinin söylediklerini tekrar etmeye başladık. Peygamber bizi duymuştu. Ezan bittikten sonra "Şu gençlerin içinde gür ve güzel sesli biri var!" diyerek bizi yanına çağırttı. Peygamber (s.a),

-Gür sesli olanınız hanginiz? diye sordu. Herkes beni gösterdi. Bunun üzerine Peygamber yanımdakileri saldı, beni ise alıkoydu. Sonra bana:

-Haydi bir ezan oku! dedi. Peygamber'den ve bana emrettiği işten son derece nefret ettiğim halde, kalkıp önünde ayakta durdum. Bizzat kendisi bana ezanın okunuşunu öğretti. Ezanı bitirdiğimde beni çağırdı, içinde bir miktar gümüş para olan bir kese verdi. Sonra alnımı, göğsümü elleriyle sıvazladı ve "mübârek olsun!" diyerek beni tebrik etti, hayır ve bereket duasında bulundu. Ben,

-Yâ Rasûlallah, Mekke'de ezan okumama izin ver, dedim. O da,

-Peki bu vazifeyi sana verdim, buyurdu. İşte artık o anda, Peygamber'e duyduğum nefretten bende bir iz kalmamış kalbim onun sevgisi ile dolup taşmıştı. Rasûlullah'ın (s.a) Mekke valisi Attâb b. Esîd'e geldim ve onunla birlikte Rasûlullah'ın (s.a) emir ve talimatı üzerine müezzinlik yaptım.⁹⁷

Mekke'nin fethedildiği yıl Hz. Peygamber'le Ci'râne'de karşılaştıktan sonra müslüman olan Ebû Mahzûre, ömrünün sona erdiği hicrî 59 yılına (miladî 678-79) kadar Mescid-i Haram'da müezzinlik vazifesi yaptı.

97 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III/409; Nesâî, "Ezân", 5, 6; İbn Mâce, "Ezân", 2.

3.7. Mucize

Rasûl-i Ekrem, her peygambere imana vesile olacak çeşitli mucizelerin verildiğini, kendisine Allah'ın vahyettiği Kur'an mucizesinin verildiğini ve kıyamet günü davetine en çok icabet eden ümmete sahip bulunanın kendisinin olacağını umduğunu bildirir.⁹⁸

"Peygamber olduğunu ileri süren kimsenin elinde doğruluğunu kanıtlamak için Allah tarafından yaratılan hârikulâde olay" diye tarif edilen mucize, hedefleri bakımından üç kısımdır.

a) Hidayet (İrşad), yani peygamberin doğruluğunu kanıtlamak suretiyle ilâhî mesajın kabulüne zemin hazırlar ki, Kur'an mucizesi örnek teşkil eder (el-Bakara 2/23-24).

b) Nusret, yani Bedir ve Hendek gazvelerinde meleklerin yardım için gelmeleri,⁹⁹ suyun çoğalması ve yemeğin bereketlenmesi¹⁰⁰ bu kısma girer.

c) Helâk, yani inkârda ısrar eden ve bedduayı hak eden zâlim kavimlerin cezalandırılmasına yönelik mucizeler ki, Kureys'in azgın kâfirlerinin ve saldırgan müşriklerinin Bedir'de katledilmesi bu kısma dahildir.

SONUÇ

Davet ve Tebliğde Hz. Peygamber'in Örnekliği konulu bu bölümde, *Bir Davetçi Olarak Hz. Peygamber'in Nitelikleri* kapsamında sabır, azim ve gayret, istikamet, şefkat ve merhamet, af ve müsamaha, tevazu, dua, fesahat ve belagat gibi kişisel nitelikler, *Hz. Peygamber'in Davet ve Tebliğ Yöntemleri* kapsamında ise muhatabı tanıma, hüsn-i muamele, kolaylaştırma ve müjdeleme, müeyyide uygulama, ortak noktada birleşme, dil ve üslup, mucize gibi yöntemsel ilkeler ortaya çıkmıştır.

Doğrusu, *Davet ve Tebliğde Hz. Peygamber'in Örnekliği* konulu bu bölüm yazısı, davet ve tebliğ faaliyetlerinde modern zamanların eğitimci ve davetçisine Rasûl-i Ekrem'in sahip olduğu niteliklerden ve takip ettiği yöntemlerden taşıdığı izler nispetinde hedefine ulaşmış olacaktır. Zira Rasûl-i Ekrem'in ve onu izleyen örnek âlim ve sâlih şahsiyetlerin sözleriyle fiilleri arasında hiçbir farklılığın görülmemesi, büyük halk kitlelerini etkilemiş ve onların Müslüman olmalarında rol oynamıştır.

98 Buhârî, "İ'tisâm", 1; Müslim, "İmân", 239.

99 Âl-i İmrân 3/123-127; el-Ahzâb 33/9.

100 Buhârî, "Menâkıb", 25.

Rasûl-i Ekrem'in davet ve tebliğ yöntemini iyi kavraması, onun dil ve üslûbunu dikkate alıp pek çok insanın hidayetine vesile olması yönüyle örnek teşkil eden sahâbîlerden birisi Mus'ab b. Umeyr (r.a) olmuştur. Zira özellikle gençler için "model" oluşturması gereken Mus'ab b. Umeyr, dininden dönmesi için babası ve annesi tarafından hapsedilip her türlü baskıya maruz bırakılmasına rağmen sabır, azim ve kararlılık göstermişti. Bu vasıfları yanında onun sade hayatı, etkili konuşma yeteneği ve üstün ahlakı, Rasûl-i Ekrem tarafından Birinci Akabe Biati'nin ardından talim ve tebliğ faaliyetinde bulunmak üzere ilk muhacir olarak Medine'ye gönderilmesinde etkili olmuştur.

Aslında Mus'ab b. Umeyr misali her mümin, bir numûne-i imtisal olarak Rasûlullah'ı (s.a) yakından tanımalı, onun yaşam tarzı demek olan sünnetinin evrensel karakterini bireysel- toplumsal hayatına taşımalı ve Allah nezdindeki değerini yükseltmelidir. Bilhassa davet ve tebliğ sorumluluğunu tabii olarak üstlenmiş olan "veresetü'l-enbiyâ" konumundaki ulemâ tarafından Hz. Peygamber'in mirası, "Sizi aşırılıklardan uzak bir ümmet yaptık" (el-Bakara 2/143) bilinci ve "ümmetin risaleti" anlayışıyla kıyamete kadar sürdürülmelidir. "Ümmet'in risaleti", Hâtemü'n-nebiyyîn'in evrensel risalet misyonunun tabii bir sonucu olarak "ümmete intikal eden davet görev ve sorumluluğu" demektir.

Unutulmamalıdır ki, bir *sirâc-ı münîr* (etrafını aydınlatan ışık) olarak gönderilen Rasûl-i Ekrem¹⁰¹, karanlık dünyayı aydınlattığı gibi, onun bu vasfı, diriliş vaktine kadar beklenecek berzah (kabir) alemi ile mahşer gününde varlığını ve etkisini sürdürecektir. Nitekim *Sahîh-i Buhârî*'de geçtiği üzere, kabre defnedilen kimsenin Rasûlullah'ı tanıyıp tanımadığı görevli melek tarafından sınanır. Sınavı geçen samimi müminin, "nem sâlihan" yani, "huzur içinde uyu ve cennet bahçesinde dinlen!" diye iltifat göreceği, "kem küm edip sınavı geçemeyen müşrik veya münafık karakteri ise ıstıraplı uyku ve kâbusun bekleyeceği haber verilir. "Uyku hafif bir ölümdür, ölüm ise ağır bir uykudur" sözü, uyku-ölüm ilişkisini gayet güzel özetler.

Sünen-i Tirmizî'de yer alan şu hadis, bu bölüm yazısı için "mübeşşirât" kabilinden "hıtâmühû misk" olsun: "Benden sonra halkın bozduğu sünnetimi; hayat tarzımı ve yol haritamı düzeltmek için çalışan gariplere; davet ve tebliğ kadrosuna ne mutlu!".

Ve sallallâhu alâ seyyidînâ Muhammed ve alâ âlihî ve sahbihi ecmaîn.

101 el-Ahzâb 33/46

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Hanbel. *Müsned*. Kahire: 1313.
- Ahmed Naîm - Kâmil Miras. *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*. Ankara: 1972.
- Albayrak, Halis. "Tebliğ ve Davet Kavramlarının Analizi" *Hz. Peygamber'in Tebliğ Metodu Işığında İslam'ın Güncel Sunumu, Kutlu Doğum 2003*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.
- Alî el-Kârî, Ebu'l-Hasen Nüreddîn. *Mirkâtü'l-mefâtîh şerhu Mişkâtî'l-mesâbîh*, Beyrut: 1412.
- Aynî, Bedreddîn Ebû Muhammed. *Umdetü'l-kârî fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. Kahire: 1972.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *el-Câmiu's-sahîh*. İstanbul: 1979.
- Bulut, Halil İbrahim. "Mûcize", *DİA*. 30/350-352.
- Çağrı, Mustafa. "Da'vet", *DİA*. 9/16-19.
- Çakan, İsmail Lütfi. *Örnek Kul Resul*. İstanbul: 2006.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah. *Sünen*. Kahire: 1987.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî. *Sünen*. İstanbul: 1981.
- Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır. *Hak Dini Kur'an Dili*. İstanbul: 1971.
- Fayda, Mustafa. "Abdullah b. Selâm", *DİA*. 1/134-135.
- Firûzâbâdî, Mecdüddîn Muhammed. *es-Silâtü ve'l-büşer fi's-salâti alâ hayri'l-beşer*. thk. Muhammed Nureddin el-Cezâirî, Abdülkâdir el-Hıyârî, Muhammed Mutî' el-Hâfız. Matbaatü Dâri'l-Kur'an, 1980.
- Güler, Zekeriya. *Hadis Tetkikleri*. İstanbul: 2019.
- , "Tebliğ Mahiyeti ve Sınırları", *Hz. Peygamber'in Tebliğ Metodu Işığında İslam'ın Güncel Sunumu, Kutlu Doğum 2003*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.
- , "Tufeyl b. Amr", *DİA*. 41/323-324.
- Hamîdullah, Muhammed. *İslâm Peygamberi*. trc. Salih Tuğ. İstanbul: 2003.
- İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed el-Askalânî. *Fethu'l-bârî bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. thk. Muhıbbüddîn el-Hatîb. Kahire: 1986.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed el-Kazvînî. *Sünen*. Kahire: 1952.
- İbn Melek, İzzeddîn Abdüllatîf. *Mebâriku'l-ezhâr fî şerhi Meşâriku'l-envâr*. İstanbul: 1328.

İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Abdurrahman. *el-Muntazam fî târîhi'l-mülûk ve'l-ümem.* nşr. Muhammed Abdülkâdir Atâ ve Mustafa Abdülkâdir Atâ. Beyrut: 1412/1992.

-----, *el-Vefâ bi ahvâli'l-Mustafâ.* thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ. Beyrut: 1408/1988.

Kâsimî, Muhammed Cemâleddîn. *Kavâidü't-tahdîs min funûni mustalahi'l-hadîs.* thk. Muhammed Behcet el-Baytâr. Beyrut: 1407/1987.

Mâlik, İbn Enes el-Medenî. *el-Muvatta'* nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Mısır: 1370.

Müslim, Ebu'l-Huseyn b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbü'rî. *es-Sahîh.* Kahire: 1955.

Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed. *Sünen.* Beyrut: ts.

Nedvî, Seyyid Süleyman. *Hazret-i Muhammed Aleyhisselâm Hakkında Konferanslar* trc. Osman Keskiöglü. Ankara: 1972.

Nevevî, Ebû Zekeriyya Muhyiddîn Yahya b. Şeref. *el-Minhâc fî şerhi Sahîh-ı Müslim (Sahîhu Müslim bi şerhi'n-Nevevî).* Mısır: 1412/1991.

-----, *Riyâzü's-Sâlihîn Peygamberimizden Hayat Ölçüleri.* trc ve şerh M. Yaşar Kandemir, İsmail Lütfi Çakan, Raşit Küçük. İstanbul: 1997.

Önkâl, Ahmet. *Rasûlüllâh'ın İslâm'a Da'vet Metodu.* Konya: 1981.

Râgıb, Ebu'l-Kâsım el-Huseyn el-İsfahânî. *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân.* thk. Safvan Adnan Dâvûdî. Beyrut: 1992.

-----, *ez-Zerîa ilâ mekârimi's-şerîa.* Dimaşk: 2001.

Taberânî, Süleyman b. Ahmed. *el-Mu'cemu'l-kebîr* thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selîfî. Beyrut: ts.

Tahâvî, Ebû Ca'fer. *Şerhu Müşkili'l-âsâr.* thk. Şuayb el-Arnâvut. Beyrut: 1994.

Tirmizî, Ebû İsa Muhammed. *Sünen.* İstanbul: 1992.

-----, *eş-Şemâil el-Muhammediyye.* nşr. Seyyid İmrân. Kahire: 1405/1985.

Topaloğlu, Bekir. "İrşad", *DİA.* 22/454-455.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ.* Beyrut: 1405/1985.